

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

18
NOYABR

**O'ZBEKISTON
DAVLAT BAYROG'I
QABUL QILINGAN KUN**

O'zbekiston bayrog'i

*Qalbimiz to'la surur,
To'tiyo yurt tuprog'i,
Hilpirab turar mag'rur,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Iftixor dilimizda,
U yo'ldosh yo'limizda,
Yuksalar qo'limizda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Gumbazlarda, yuksakda,
Peshtoglarda, falakda,
Ko'ngillarda, yurakda,
O'zbekiston bayrog'i.*

*Rangi hayot misoli,
Yulduzlari hiloli,
Mustaqillik timsoli,
O'zbekiston bayrog'i.*

Iqbol Mirzo

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumir Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovlijev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimariyam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

Gulnoza Oripova. Mustaqillik davri lirikasida qofiya turlari.....	3
Baxodir Suyunov. Tildagi terminlar pragmatikasiga doir.....	7
Manzar Abdulkayrov. Bashar muallimi.	10
Dilnavoz Yusupova. "Aruzi Nisoriy" asari haqida.....	12
Qodirjon Mo'ydinov, Odinaxon Mirzaazizova. Til – millatning or-nomusi.....	14
Parizoda Axrorxo'jayeva. Jadid dramalarida xotin-qizlar ta'limi masalasi.....	16
Анвар Мухиддинов, София Рахимова. Научная идентификация языковых контактов (на примере русского и узбекского языков).....	20
Madina Dalieva. Genetics of views on educating a spiritually perfect person in the scientific-spiritual heritage of the jadids.".....	22

Tilshunoslik

Xolbib Qurbonova, Yulduz Qurbonov. Sodda gap sintaksisini zamonaviy usullarda o'qitish yo'llari.....	26
Dilbar Duysabayeva. Lingvomadaniy kompetentlikni takomillashtirish modeli.....	29
Umidjon Qo'ziyev. O'zlashmalar va lingvistik akademiyalar.....	32
Nasiba Sidikova, Diana Hayitboyeva. Ikkinchi tilni o'zlashtirishda interferensiya hodisasining namoyon bo'lishi.....	35
Nasiba Raimnazarova. Polisemantik dialektizmlarning leksikografik tavsifi.	38
Munira Akbarova. Tilshunoslikda g'ayriodatiy birikmalar muammosi.....	40
Saxiba Saidmuradova, Xursanoy Xolmurodova. Nazar Eshonqul hikoyalari	

lingvistik tahlil metodi orqali yondashuv.....	42
Zilola Tillabayeva. Samarqand viloyati qarluq shevalari leksikasini areal o'rganishga doir.....	44
Дилдора Толипова. Лексико-семантический анализ терминов родства.....	47
Гульчехра Давлятова, Шахло Абдурахмонова. Лингвистические основы полемиического мастерства в риторике.....	49
Shaxlo Shomurodova. Lexicographic potentials of semantic stylistic features of tropes.....	51
Feruza Saidova. The importance of the concept "discourse" in development of students' oral speaking skills in foreign language.....	54

Adabiyotshunoslik

Komila Fayziyeva. Amerika romantizm adabiyotida falsafa va badiiy ijod mahsuli.....	56
Sherali Turg'unov. O'zbek xalq o'lanlari strofikasi.....	59
Ilxom Xolmuminov. Mustaqillik davri va folklor tarjimashunosligi.....	62
Manzura Shamsiyeva. Badiiy matnda muallif lisoniyati.....	65
Сайёра Ибрагимова. Антология Алишера Навои «Мажолис ун-Нафоис».....	68
Эльвина Алиева, Гульноза Абдуллаева. Структурная организация компонентов конструкции именительный темы в художественных очерках М. Цветаевой.....	70

Ilg'or pedagogik texnologiyalar
Karamaddin Kutlimuradov.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Юсуф Хос Ҳожиб. “Қутадғу билиг”. –Т.: “Академнashr”, 2015.
2. Юсуф Хос Ҳожиб, “Қутадғу билиг”. Ғ.Ғулом Бадиий адабиёт нашриёти. – Т., 1971.
3. Юсуф Хос Ҳожиб, “Қутадғу билиг”. –Т.: Ўзбекистон ССР “ФАН” нашриёти, 1972.
4. “O‘zAS”, 2010-yil 10-dekabr, 50-son.

Dilnavoz YUSUPOVA,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universiteti professori,
filologiya fanlari doktori

“ARUZI NISORIY” ASARI HAQIDA

Annotasiya: ushbu maqolada adabiyotimiz tarixida tazkiranavis olim sifatida nom qoldirgan, “Muzakkiri ahbob” asarining muallifi Hasanxoja Nisoriyning “Aruzi Nisoriy” risolasi haqida so‘z boradi. Maqola muallifi mazkur risolani adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq qilib, undagi juzv, rukn, zihof, furu', bahr, vazn kabi nazariy birliklarni o‘rgangan.

Kalit so‘zlar: *aruz, juzv, rukn, zihof, bahr, vazn, bayt.*

Аннотация: в данной статье говорится о трактате «Арузи Нисари» Хасанходжи Нисари, автора «Музаккири ахбаб», оставившего имя в истории нашей литературы как учёного тазкиранависа. Автор статьи изучая этот трактат с точки зрения литературоведения, исследовал такие теоретические единицы, как джузв, рукн, зихаф, фуру', бахр, вазн.

Ключевые слова: *аруз, джузв, рукн (стопа), фуруь (изменения), бахр (метр), вазн (стихосложный размер), бейт (двустушие).*

Annotation: this article discusses the treatise "Aruzi Nisari" by Hasanhoja Nisari, the author of "Muzakkiri Ahbab", who left a name in the history of our literature as a scholar of tazkiranavis. The author of the article examined this treatise from the point of view of literary criticism and studied such theoretical units as juzv, rukn (foot), zihaf (changes), bahr (poetic meter), wazn (verse meter).

Keywords: *aruz, juzv, rukn (foot), zihaf (changes), bahr (poetic meter), wazn (verse meter), beyt (couple).*

Adabiyotimiz tarixida shoir va tazkiranavis olim sifatida nom qoldirgan Hasanxo‘ja Nisoriy (1516-1597) taniqli o‘zbek shoiri va davlat arbobi Podshohxoja bin Abdulvahobxoja (Xoja)ning farzandi bo‘lib, undan bizgacha “Muzakkiri ahbob” tazkiri yetib kelgan. Muallifning o‘zi ta’kidlashicha, ushbu tazkira Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat ush-shuaro” va Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarlaridan keyingi uchinchi tazkira hisoblanadi.

Nambalarda Nisoriyning o‘zbekcha va forscha she‘rlaridan iborat devon tartib bergani haqida ham ma‘lumotlar bor, ammo ushbu devon bizgacha yetib kelmagan yoki hanuz topilmagan. Shoir lirik merosidan qo‘limizda juda oz hajmdagi namunalargina mavjud. Bu she‘rlar, asosan, shoirning o‘z tazkiri “Muzakkiri ahbob”, shuningdek, Alouddavla Qazviniyning “Nafois ul-maosisir” (1560—1589), Badriddin Kashmiriyning “Ravzat ur-rizvon” (1589), Darveshali Changiyning “Risolai musiqa” (1572—1604) va Mutribiyning “Tazkirat ush-shuaro” (1605) asarlari orqali yetib kelgan. Mazkur she‘rlar bir nechta g‘azal, ruboiy, bayt va “Bahoriyot” qasidasini o‘z ichiga oladi [1, 4].

Hasanxo‘ja Nisoriy shoir va tazkiranavis bo‘lishdan

tashqari, aruzshunos olim ham bo‘lgan. Uning “Chahor gulzor”, ya’ni “To‘rt gulzor” nomli ilmiy asari adabiyotshunoslikka yaqin yillarda ma‘lum bo‘ldi [3, 54]. Asar 1560-yilda yozib tugallangan bo‘lib, to‘rt gulzor, ya’ni to‘rt bobni o‘z ichiga oladi. Har bir bob yana o‘z ichida bir qancha fasllar, ya’ni gullarga bo‘linadi. Birinchi gulzor (bob) 5 gul (fasl)dan iborat. Uning birinchi faslida fors tilining o‘ziga xosligi haqida gap boradi. Ikkinchi faslda harakatli va sukunli harflar haqida ma‘lumot keltiriladi. Uchinchi faslda harflarning na‘vlari: qo‘shilib yoziladigan, ajratib yoziladigan harflar haqida, to‘rtinchi faslda izofalar hamda turli tilshunoslik bilan bog‘liq qoidalar va beshinchi faslda imola va boshqa hodisalar haqida ma‘lumotlar keltiriladi. Ikkinchi gulzor ikki fasldan iborat bo‘lib, badiiy san‘atlar ta’rifiga bag‘ishlangan. Uning birinchi qismida lafziy san‘atlar, ikkinchi qismida ma’naviy san‘atlarga to‘xtalib o‘tiladi. Uchinchi gulzor ham ikki qismdan iborat. Uning birinchi qismi she‘rning vujudga kelishi va nazm shakllari, ikkinchi qismi esa aruz qonun-qoidalariga bag‘ishlangan. To‘rtinchi gulzor uch qism, ya’ni uch guldand iborat. Birinchi gul tashbeh haqida, ikkinchi gul istiora va uchinchi gul qofiya masalalariga

bag'ishlanadi.

Aruz masalalari asarning uchinchi bobi, ikkinchi faslidan o'rin olgan bo'lib, tojik olimi U. Toirov asarni nashrga tayyorlar ekan, uni "Aruzi Nisoriy" deb ataydi [3, 54]. Risola shoir shaxsiga berilgan ta'rif bilan boshlanadi: "Bidon, ki sho'ir dar lug'at donanda ast va dar istiloh kase, ki husnu qubh va saqamu (nodurustiyu) sihat va matbo'u g'ayrimatbo' va tavzinu taqte' va muqaffiyu g'ayrimuqaffii lavozimi ash'orro bidonad" (Mazmuni: Bilgiki, "shoir" so'zi lug'atda bilimdon bo'lib, istilohda she'rlarning go'zalligi va noma'qulini, matbu' va nomatbu'sini farqlaydigan, vaznli yoki qofiyali so'zni qofiyaga ega bo'lmagan so'zdan ajrata oladigan kishidir).

So'ngra aruz so'zining lug'aviy va istilohiy ma'nolari, taqte' masalalariga to'xtalib o'tiladi. Sadr, ibtido, aruz, zarb, hashf haqidagi ruknlar bilan bog'liq ma'lumotlar aytib o'tilgach, bahrlarni hosil qiluvchi ruknlar 8 turli bo'lishi, ular harflar tarkibiga ko'ra xumosiylar (5 harfdan iborat) va subo'iy (7 harfdan iborat) kabi guruhlariga bo'linishi ta'kidlanadi. Xumosiylar fa'uvlun va fo'ilun, subo'iyga esa mustaf'ilun, mafo'iyun, fo'ilotun, mutafo'iyun, mafo'ilatun, maf'ulotu ruknlari kiradi. Ushbu sakkiz rukn sabab, vatad, fosila kabi juzvlardan tarkib topadi. Sabab ham ikki turli bo'lib, uning sababi xafif (yengil sabab) degan turi ikki harfli so'zlardan iborat bo'ladi, bunda avvalgi harf mutaharrik, keyingisi sokindir, ya'ni gul va mul kabi. Sababi saqil (og'ir sabab) ham ikki harfli bo'lgani holda uning har ikki harfi ham mutaharrik bo'ladi: gula, gida kabi (bu o'rindagi "ho" harfi harakat vazifasini bajaradi). Sababni xafif va saqil deb atashlarining boisi, bir harakatli va bir sokin harfni talaffuz qilish ikki mutaharrikni talaffuz qilishdan osonroqdir.

Risolada vatad va fosilaning turlariga ham to'xtalib o'tilgan.

Ushbu ta'riflardan so'ng Nisoriy mazkur juzvlarning har biridan tarkib topgan bayt va misralarni keltiradi. E'tiborli jihati – har uchala misol Abdurahmon Jomiyning "Risolai aruz" asaridan olingan [4]. Nisoriy risolada baytlaridan misol berilayotgan mualliflarning nomlarini keltirmaydi, shunchaki "shoirlardan biri aytadi" yoki "bayt" degan umumiy jumla bilan aytib ketaveradi. Masalan, faqat sababdan paydo bo'lgan bayt "chunon ki yake az shuaro gufta. Bayt" tarzida shunday keltiradi:

Har dam peshat doram zoriy,
K-az g'am to kay zoram doriy?

Risolada vatad va fosila uchun misollar ham shu tariqa berib boriladi.

Asarning keyingi fasli zihof (asl ruknlarni turlicha o'zgartirish) va furu' (tarmoq ruknlar)ga bag'ishlangan. Nisoriy asl ruknlarni umumiy holatda 8 ta deb keltiradi, lekin ulardan faqat beshtasigagina to'xtalib o'tadi. Bular quyidagilardir: mafo'iyun, fo'ilotun, mustaf'ilun, maf'ulotu, fa'uvlun. Bu o'rinda ham muallif xuddi salafi

Jomiy singari mazkur besh aslning forsiy she'riyatda nisbatan ko'p qo'llanilganligiga e'tibor qaratadi.

Risolada mafo'iyun aslidan 12 zihof va 16 furu', fo'ilotun aslidan 10 zihof va 13 furu', mustaf'ilun aslidan 8 zihof va 13 furu', maf'ulotu aslidan 9 zihof va 11 furu', fauvlun aslidan 7 zihof va 8 furu' – jami 46 zihof va 61 ta furu' keltirilgan.

Risolaning keyingi o'rinlarida bahrlar bilan bog'liq ma'lumotlar berilgan. Muallif bahrlarning umumiy sonini jami 19 ta deb keltiradi. Tavi, madid, basit, vofir va komil bahrlari arab aruziga xos bahrlar ekanligi, ularda fors-tojik shoirlari kam she'r aytganlarini ta'kidlab, ushbu bahrlarning har biriga bir baytdan misol keltirish bilan cheklanadi. Hazaj, rajaz, ramal, muzore', sari', muqtazab, mujtass, munsarih, xafif, mushokil, mutaqrab, mutadorik bahrlari esa ular mansub bo'lgan vaznlar bilan birgalikda alohida tahlil etiladi. Muallif qarib va jadal bahrlarining nomini keltirgani holda ularga misol bermaydi, mazkur bahrlarning keyin ixtiro qilingani va fors-tojik shoirlarning devonlarida bu bahrlarda yozilgan she'rlar mavjud emasligini ta'kidlaydi.

Risola ruboiy vaznlari haqidagi qisqacha ma'lumotlar bilan o'z yakuniga yetadi. Axrab va axram shajarasini izohlash bilan bog'liq o'rinlarda ham Jomiy risolasida keltirilgan ruboiylardan foydalanilgan.

U. Toirovning fikriga ko'ra, muallif asarni yozishda, asosan, Shams Qays Roziyning "Al-Mo'jam", Nosiruddin Tusiyning "Me'yor ul-ash'or" asarlaridan foydalangan. Biz bu fikrni inkor qilmagan holda ushbu asar uchun Abdurahmon Jomiyning "Risolai aruz" asari asosiy manba vazifasini o'taganligini ta'kidlab o'tmoqchimiz. Agar diqqat qaratilsa, Nisoriyning aruzga xos eng kichik birliklariga munosabatidayoq Abdurahmon Jomiyga ergashish kuzatiladi. Sabab, vatad, fosilaga berilgan ta'riflar; ularning har biriga keltirilgan alohida misollar Jomiy risolasi bilan aynan o'xshashdir. Asliy ruknlarga munosabatda ham, ya'ni sakkiz asldan faqat 5 tasiga to'xtalib o'tilishida ham Jomiyning yondashuvi ustuvorlik qiladi. Shuningdek, vaznlarga keltirilgan misollar ham "Risolai aruz"dan olingan. Kuzatishlarimiz asnosida, muallif o'z risolasida 70 dan ortiq o'rinda Jomiy keltirgan baytlardan foydalangani ma'lum bo'ldi.

Biz Hasanxo'ja Nisoriyning "Chahor gulzor" tarkibidan o'rin olgan aruzga doir risolasini tadqiq etish jarayonida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Hasanxo'ja Nisoriy adabiyotimiz tarixida tazkiranavis olim, shoir sifatida nom qoldirish bilan birga aruzshunos olim sifatida ham faoliyat yuritgan. Uning adabiyotshunosligimizga so'nggi yillarda ma'lum bo'lgan "Chahor gulzor" asarining uchinchi gulzor, ikkinchi qismi aruz ilmi tahliliga bag'ishlangan.
2. Asarda aruzning nazariy asoslari taqti', juzv, rukn, zihof, furu', bahr, vaznlar asosida tadqiq etiladi.
3. Risolaning tartib berilishida Abdurahmon

Jomiyning “Risolai aruz” asari asosiy manba vazifasini o’tagan. Nisoriy juzlar, asl ruknlar, bahrlar tahlilida Jomiy risolasida keltirilgan misollardan aynan foydalangan.

4. Nisoriyning “Chahor gulzor” asarida keltirilgan mumtoz poetikaning boshqa tarmoqlari: she’r nav’lari, badiiy san’atlar, qofiya ilmini ham zamonaviy

she’rshunoslik nuqtayi nazaridan o’rganish bugungi adabiyotshunoslikning muhim masalalaridandir. Umuman olganda, ushbu asar garchi XVI asrda yaratilgan bo’lsa-da, muallifning sodda va ravon uslubi, muammoga konkret yondashuvi bilan aruz nazariyasini o’rganishda hozirgi kitobxon uchun muhim dasturulamal bo’lib xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нисорий Ҳасанхожа. Музакири аҳбоб (Тарж. ҳамда сўзбоши ва изоҳлар муаллифи И. Бекжон). – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

2. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик (асрҳои VI—XIX ва ибтидои асри XX). – Душанбе: Маориф, 1988.

3. Се рисолаи аруз (“Арӯзи Ҳамидӣ”, “Арӯзи Нисорӣ”, “Меъроҷ ул-арӯз”) / Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони ҷоп У. Тоир, М.Солеҳов Мирзо, Ҳ. Талбакова ва С.Дурманова – Душанбе, 2014.

4. Абдурахмон Жомий. Рисолаи аруз (таржимон, шарҳ ва изоҳлар муаллифи Д.Юсупова). – Тошкент: TAMADDUN, 2014.

5. Юсупова Д. Темурийлар давридаги арузга доир рисолаларнинг қиёсий таҳлили. Монография. – Тошкент: Ta’lim-media, 2019.

6. Yusupova D. Comparative analysis of treatises about aruz (prosody) by Nasir ad-Din Tusi and Alisher Navoi // EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). Volume 05, issue 03, March 2020. – P. 34-38.

Qodirjon Mo’ydinov,
O’zbek tilshunosligi
kafedrası dotsenti

Odinaxon MIRZAAZIZOVA,
ChDPU O’zbek tili va adabiyoti ta’lim yo’nalishi
2-bosqich magistranti
omirzaazizova@gmail.com:

TIL – MILLATNING OR-NOMUSI

Annotatsiya: maqola jadal rivojlanayotgan davrda o’zbek tiliga davlat va hukumat tomonidan, tilshunos va adabiyotshunos olimlar, ziyolilar tomonidan e’tibor va hurmat bor, lekin ijtimoiy hayotda o’zbek tilida so’zlashuvchi xalq – asosan, yoshlar tomonidan tilga nisbatan beparvolik, bepisandlik, e’tiborsizlik natijasida bo’lgan e’tibor va hurmatni yo’q bo’lib ketayotgani, shu sababli ona tiliga bo’lgan muhabbat va sadoqatni yanada mustahkamlash borasida olib borilishi kerak bo’lgan ishlar haqida.

Kalit so’zlar: *til, millat, o’zbek tili, kommunikatsiya, milliy til, milliy muomala.*

Annotation: in the period of rapid development of the article, the Uzbek language is paid attention and respected by the state and government, by linguists and literary scholars, intellectuals, but in social life, the Uzbek-speaking people - mainly young people - are indifferent to the language, about the loss of attention and respect due to neglect, and therefore about the work that needs to be done to further strengthen the love and devotion to the mother tongue.

Key words: *language, nation, Uzbek language, communication, national language, national treatment.*

Аннотация: в период бурного развития статьи узбекскому языку уделяется внимание и уважение со стороны государства и власти, лингвистов и литературоведов, интеллигенции, однако в общественной жизни узбекскоязычное население – преимущественно молодежь – безразличие к языку, о потере внимания и уважения из-за пренебрежения, а значит, и о работе, которую необходимо провести для дальнейшего укрепления любви и преданности родному языку.

Ключевые слова: язык, нация, узбекский язык, общение, национальный язык, национальное обращение.